

који ће решавати по таквој жалби. Уколико би тим посебним законом то било пропуштено, по таквој жалби, према чл. 227 ЗУП решаваће одговарајуће извршно веће. Овако се имало поступити и у ствари у којој је искључен управни спор.

Александар Давинић

О СОЦИОЛОГИЈИ ПРАВА ПРОФ. ДР Р. ЛЕГРАДИЋА

Др Рудолф Леградић: Социологија права, Савремена администрација, Београд 1965, стр. 313

1. Социологија права проф. др Рудолфа Леградића представља, по називу и садржини, прву књигу ове врсте у нас. С обзиром на ту околност, основано се могло очекивати да са више страна буде предмет разматрања научне критике и то у првом реду од стране социолога, правника и економиста, будући да је углавном компонована од њима подручне материје. Међутим, сем два приказа — једног позитивног др. Младена Драшкића у часопису *Економски анали*, органу Економског факултета у Београду, бр. 16 од 1965. и другог негативног Фуада Мухића у часопису *Преглед*, бр. 12, Сарајево 1965, ова књига, колико нам је познато, није до данас привукла већу пажњу научне јавности. А она то несумњиво заслужује из више разлога а нарочито: 1) с обзиром на метод који је примењен у разматрању феномена у њој изложених, посебно феномена права, 2) с обзиром на поставке од којих је аутор пошао и закључке које је извео, и 3) с обзиром на терминологију коју је аутор употребио. Да се ради о књизи која заслужује пажњу сведоче, између осталог, и поменути прикази који према њој заузимају дијаметрално супротне ставове.

С обзиром да Социологија права проф. Леградића обједињава правну, економску и социолошку материју, тешко је дати суд о сва три аспекта књиге, јер то претпоставља темељно познавање сваке материје понаособ. Али, ако се у потребној мери не поседују сва ова знања, онда, уместо оцене књиге у целини, треба узети у разматрање ону материју која представља непосредан предмет интересовања. Најзад, критичка анализа књиге не може се исцрпсти искључиво у приказима; на њу, односно идеје у њој изнете, ваља се освртати увек када се расправља о проблемима који се у њој третирају.

Овај наш приказ Социологије права проф. Леградића има првенствено за циљ да заинтересованој научној јавности скрене пажњу на ову по много чему својеврсну књигу, уз осврт на постојећу критику, пре свега на наведену критику Фуада Мухића.

2. Да би се могло рећи за једну књигу да „не представља никакав допринос ни развоју наше друштвене науке ни конституисању социологије права као посебне социолошке дисциплине“, као што то чини Фуад Мухић

у свом приказу Социологије права проф. Леградића, треба имати довољне и убедљиве аргументе. А Фуад Мухић, без обзира на извесне опсервације које се могу прихватити, у основи такве аргументе нема. Своју крајње негативну оцену књиге проф. Леградића заснива на: изолованим цитатима који, без обзира је су ли и колико сами по себи добри или манљиви, ипак не дају слику о делу као целини; на интерпретацијама ставова проф. Леградића који у ствари нису интерпретације него друкчије схватање проблема (на пример, о моралу и теорији одраза и у вези с тим о робно-новчаним односима и посебно о овим односима у социјализму којима као преовлађујућим по Мухићу изгледа нема места у социјализму), мада би било далеко коректније да је Мухић одвојио оно што он мисли од онога што проф. Леградић тврди и своја схватања јасно супротставио његовим; на делимично нетачном приказу садржине књиге (на пример, да проф. Леградић тврди да је право негација морала, да глорификује све што се односи на социјализам, посебно на нашу стварност). Најзад, Мухић се својим приказом поставио као судија који олако изриче неприкосновен суд, а не као научни радник који се латио посла да савесно узме у разматрање једно научно дело са обе његове стране: и позитивне и негативне.

Није нам намера да детаљно разматрамо приказ Социологије права проф. Леградића који је дао Фуад Мухић (без обзира што ћемо се још на њега враћати), већ само да укажемо на то да научна критика не може да буде једнострана и неаргументована ако хоће да носи висок и одговоран назив „научна“. Једнострана критика, била позитивна или негативна, може више да штети него да користи, чак и када је истинито све што садржи, јер, ако је позитивна, ствара самоувереност и самозадовољство, а ако је само негативна, обесхрабрује и дискредитује. С обзиром да свако научно дело садржи и недостатке и врлине, треба га из оба угла оцењивати.

Приказ др Младена Драшкића ограничио се углавном на верно и сажето излагање садржине Социологије права проф. Леградића и, за разлику од Фуада Мухића, на истицање неких њених позитивних црта и нових схватања везаних за право као друштвену појаву.

У свом приказу ми ћемо се ограничити на три ствари које нам се, као што смо већ напоменули, чине најбитније за оцену књиге проф. Леградића и то: 1) на метод посматрања друштвених појава, посебно права, 2) на премисе од којих је аутор пошао и закључке које је извео и, најзад, 3) на терминологију коју је аутор употребио.

3. *Метод посматрања друштвених појава.* За разлику од многих теоретичара права који су декларативно за материјалистичко-дијалектички метод у посматрању права, с тим што овај метод стварно примене углавном половично или се задовоље навођењем цитата класика марксизма да би се потом вратили на догматски метод, проф. Леградић је од почетка до краја своје Социологије права настојао да стварно примени материјалистичко-дијалектички метод. Наиме, он је настојао да у правним појавама нађе тзв. дијалектичке поларитете, тј. оно што се у њима сукобљава, оно што те појаве, с једне стране, подстиче на даљи прогресивни развој, а с друге, оно што их кочи, окамењује или настоји да врати на преживеле

облике. С обзиром да право као појава регулише реални живот, проф. Леградић је тражио развитак права кроз борбу супротности у развоју свеколиког друштвеног живота кроз борбу супротности а пре свега економске сфере као у крајњој линији одређујуће у обликовању права. Отуда је његово дијалектичко посматрање права и правних појава у ствари креативан одраз дијалектичког посматрања економских и других друштвених појава. Само захваљујући примени материјалистичко-дијалектичког метода на друштвене појаве могао је проф. Леградић да, на пример, изврши дубоку анализу настанка, развоја, преображаја, кретања и одлика својине; да формулише законитост њене централизације; да укаже на потресе које изазива несаслађаност између степена централизације односно децентрализације својине и концентрације производње; да изврши друкчија разграничења између појединих области и грана права од уобичајених; да укаже на оне функције које су типичне за државу као класну организацију; да разграничи одређујуће правне и друге друштвене појаве од оних које су њима одређене (условљене); да укаже на узрочну повезаност између појединих појава. Захваљујући примењеном методу, он многе иначе познате чињенице повезује на такав начин да се добијају у односу на уобичајена квалитативно друкчија објашњења многих друштвено-економских а пре свега правних појава.

Материјалистичко-дијалектички метод који је проф. Леградић применио у објашњавању правних и других друштвених појава не значи још да је апсолутно све потпуно и успешно објашњено. Многе правне и друге друштвене појаве, укључујући и оне које је он обрађивао, треба још да буду дискутоване, а закључци до којих је дошао проверавани — све то управо применом материјалистичко-дијалектичког метода. Само таквим радом може се створити једна марксистичка теорија права која ће одражавати стварни развитак и стварне законитости развитка права од најстаријих времена до данас. Зато методу који је применио проф. Леградић за постизање тога циља треба одати пуно признање.

4. *Полазне поставке и изведени закључци.* У стварању теорије права проф. Леградић је пошао од неколико основних поставки историјског материјализма и то:

Прво, да се развој друштва, као и развој природе, одвија по објективним законима који, у крајњој линији, делују независно од свести и воље људи. То, међутим, не значи да проф. Леградић сматра да се развој друштва одвија по неком аутоматизму и да за свесну људску активност нема простора — да, дакле, људи нису ствараоци своје историје, како му то приписује Фуад Мухић. Борба за спознају закона развитка друштва и за одређивање смера активности, противуречне објективне и субјективне позиције људи према којима се у датом историјском моменту у активности опредељују на оне који се свесно или несвесно опирају законитости развитка друштва и на оне који свесно или несвесно подстичу његов даљи развој, могућност избора између разних алтернатива у активности и др. представља простран оквир за активност људи као стваралаца своје историје. Али, ма колико као ствараоци историје моћни, људи ипак нису свемоћни. Свака генерација људског друштва дела у објективно датој (а priori зате-

ченој) природној и друштвеној стварности и развија се савлађујући, мењајући али и прилагођавајући се тој стварности. У борби за опстанак и даљи прогрес — што је такође један друштвени и биолошки закон, она, наслеђујући и спознајући прошлост и њене законе и законитости развоја, гради, уз трзаје и грчеве, садашњост на бази њој својствених закона и законитости и ствара услове опстанка и развоја потоњим генерацијама. У своме историјском прогресивном развоју људи савлађују природне препреке и препреке које сами стварају (друштвене препреке), спотичу се и грцају, али ипак у основи стално иду ка садржински савршенијим и бољим облицима живота. Историја људског друштва развија се кроз осцилације са већим или мањим амплитудама чију резултанту представља средња права линија као симбол прогресивног развоја друштва од најстаријих времена до данас.

Бавећи се Социологијом права проф. Леградића, чини нам се да он, мада нешто упрошћеније него што би требало, а што је последица савлађивања огромног историјског распона, ипак у основи у довољној мери указује на осцилирајући развој људског друштва, на тешкоће кроз које је прошло и пролази и с правом каже да то управо долази отуда што људи не познају, или у довољној мери не познају, или, због различитог положаја и констелације односа, неће или не могу да се управљају, или се чак опиру објективним законима развитка који извиру из објективне стварности у којој као појединци и групе живе и делају и коју својом активношћу боље или лошије стварају. Према томе, не стоји примедба Фуада Мухића да проф. Леградић сматра да се људско друштво такорећи без тешкоћа стално прогресивно развија.

Делећи објективне друштвене законе на опште (заједничке свим или већини друштвено-економских формација) и посебне (специфичне за поједине фазе развитка друштва), односно на више и ниже објективне законе (посматрано са становишта прогресивног друштвеног развоја), проф. Леградић сматра да је закон вредности општи и основни закон развитка класног друштва и ставља га у основ развоја права класног друштва. По њему, закон вредности делује како у периоду класног друштва тако и у периоду прелаза предкласног друштва у класно односно класно у послекласно (тзв. прелазном периоду). Периоде натуралне привреде у преткласном друштву, у раном феудализму и у првој фази социјализма третира као потпуно централизоване системе привреде у којима закон вредности или уопште још не делује због недовољне развијености производних снага (период дивљаштва), или је деловање закона вредности потиснуто због тоталне централизације својине на земљу као основном услову производње (рани феудализам), или је деловање закона вредности потиснуто због потпуне централизације својине на капиталу у државним рукама пролетерске диктатуре у њеним првим фазама после експропријације капиталиста. У свим овим облицима натурална привреда је израз недовољне развијености производних снага које још или не омогућавају појаву вишка производа, размену добара и деловање закона вредности (период дивљаштва), или још не омогућају деловање закона вредности на вишем социјалном нивоу (на нивоу кмета уместо роба, пролетера уместо кмета, слободног рад-

ника асоцијанта уместо пролетера). У свим овим случајевима је деловање закона вредности постепено разбило централизоване природне системе и формирало својинску самовласт у сукцесивним развојним облицима: ситну приватну својину гентилаца и крупну робовласничку својину, феудалну својину на земљу и на кмету и алодну својину кмета на оруђу за рад, капиталистичку својину на средствима за производњу и пролетерову својину на сопственој радној снази, а у прелазном периоду ка послекласном друштву формирало је деловање закона вредности на највишој социјалној основи слободног радника, општу друштвену својину на средствима за производњу, посебну друштвену својину на колективним средствима за потрошњу, личну својину асоцијанта на личним средствима за потрошњу и власт са својинским атрибутима (тзв. квазисвојину) посебних друштвених привредних организација на деловима друштвених средстава за производњу.

Колико нам је познато, тврдња проф. Леградића о закону вредности као општем закону развитка класног друштва одудара од данас владајућих схватања у економској науци. Не негирајући, на пример, постојање робно-новчаног начина привређивања у феудализму и робовласништву, економска наука сматра да је природна привреда била преовлађујући тип привреде у овим друштвено-економским формацијама као целини а не само у појединим периодима. Додуше, она се не бави много природним типом привреде нити истраживањем његових закона и законитости. То изгледа с тога што њен настанак и развој нису везани за природну већ за робну привреду, па је економска наука углавном решавала проблеме који су условили њену појаву. Имајући у виду ову околност, пред економском науком стоји мноштво задатака а у првом реду задатак да на историјском плану одреди однос између природне и робне привреде у смислу је ли природни тип привреде једно привремено стање у класном друштву и друштву прелазног периода и у вези с тим да одговори на питање је ли закон вредности општи објективни закон развитка класног друштва. Од одговора на ово питање у великој мери зависи и изграђивање опште теорије права, с обзиром да је право у тесној вези с економијом.

Друго, да је развој права у веома тесној вези с економијом (с привредним животом), при чему економија игра улогу базе а право улогу надградње. Ова поставка важи и за друге облике надградње а не само за право. Али право је, у поређењу с другим видовима надградње, најближе економији. Према томе, проф. Леградић с правом изграђује општу теорију права на бази посматрања економије и права. Међутим, с тим у вези поставља се питање може ли се закон вредности ставити у основ развоја права и на бази њега изграђивати општа теорија права класног друштва. Одговор на ово питање зависи од одговора на питање је ли закон вредности општи објективни закон развитка класног друштва. Ако није, онда се при изградњи опште теорије права морају узети у обзир они економски закони који као владајући у датој епохи делују, а закон вредности у мери у којој постоји робна привреда у датом периоду, односно друштвено-економској формацији. Осим тога, поставља се питање, чак и ако је закон вредности општи објективни закон развитка класног друштва, треба ли и које још

објективне економске законе узети у обзир при изграђивању опште теорије права (на пример, закон несразмере између расположивих добара и потреба, закон понуде и потражње).

Мада су економија и право у најближој међусобној вези у поређењу с другим облицима надградње, ипак све области права нису у истом степену блискости с економијом. О тој се чињеници мора водити рачуна при изградњи теорије права. Тзв. грађанско и привредно право су, на пример, у далеко ближеј, чак непосредној вези с економијом, што није случај с многим другим областима права. Уколико је степен повезаности даљи, утолико су правне категорије мање одраз економског живота. Чини нам се да су код проф. Леградића неке области права директније него што би требало повезане с економијом и посебно са законом вредности.

Најзад, треће, полазећи од условљености права економијом и закона вредности као општег објективног закона развитка класног друштва, проф. Леградић је посматрао развој права кроз класну борбу и облике својине као две најизразитије друштвено-економске категорије. За разлику од приказа и анализе класне борбе, који су на појединим местима дати упрошћеније него што би требало, приказ и анализа облика својине дати су са великом дубином и студиозношћу. Последица таквог рада су низ уопштавања која своје оправдање налазе у пређеном историјском развоју и која могу да буду од користи за практичну друштвену активност (на пример, закон централизације и децентрализације својине, противуречан приватно-правни и друштвени карактер права коришћења односно права управљања као правног израза друштвене својине, закон складности између степена централизације својине и концентрације производње).

С обзиром на полазне поставке, као и анализе и синтезе феномена права које су извршене на основу њих, проф. Леградић је дошао до ових основних закључака:

Прво, да право настаје из борбе друштва против неморала. Морал је свест људи о добру и злу која настаје под непосредним притиском највиших објективних законитости развитка друштва који делују у датој фази развитка. Право је у ствари уопштена пракса друштвених санкција против неморалног поступања. На тај начин право је негација негације морала, а не негација морала како то износи Фуад Мухић.

Не улазећи у питање тачности тврдње да право настаје из негације неморала (јер је за тако што потребно дуго истраживање), чини нам се да је тачно схватање проф. Леградића да право у себе укључује опште-друштвена односно владајућа друштвена морална схватања. Тврдња Фуада Мухића да право и морал постоје једно поред другог у односу на исти предмет регулисања не може у целини да се одржи. Она је само делимично тачна и то посматрано са становишта владајућег права и борбе других друштвених снага да то право измене. Али оно у сваком случају укључује и основна морална схватања друштва као целине.

Друго, да право настаје у сваком друштвеном поретку, тј. у преткласном и послекласном, као и у класном друштву, с том разликом што је у класном друштву условљено деловањем закона вредности, а у преткла-

сном друштву и у послекласном друштву највишим објективним законима развитка друштва.

Треће, да право класног друштва настаје раније од државе класног друштва. Држава се развија из борбе друштва против неправда (против кршења права које је настало пре државе). Само административно право као непосредни израз класне борбе везано је за егзистенцију државе. Административно право је детерминисано државом док супротно томе цивилно и кривично право детерминишу државу. Процесно право, тј. процесна правна правила су правила која регулишу правилну примену правних правила материјалног права. Процесна правна правила настају из борбе друштва против неправилне примене материјалних правних правила (цивилних, кривичних и административних). Имајући у виду раслојавајући карактер деловања закона вредности, друштво се цепа на класе а друштвени органи за борбу друштва против неправда трансформишу се у класне органе с тим што се паралелно јављају и чисто класни државни облици и правни феномени (управа, управно и државно организационо право).

Четврто, судска функција (грађанска и кривична) није типична функција државе. Судска функција је општедруштвена функција која настаје услед повреде права никлог на бази деловања закона вредности. Држава, кад се појави, ову функцију подржављује, односно владајућа класа даје јој класно обележје. Ипак, судска функција трајно задржава карактер опште друштвене функције а органи који је врше карактер општедруштвених органа.

Осим ових неколико најопштијих закључака, проф. Леградић изводи многе друге закључке о појединим питањима права, државе и економије, као: о политичким институцијама у бескласном друштву, о систематици права друкчијој од уобичајене, о уставном праву и његовој улози, о робној привреди у социјализму, о друштвеној својини, о самоуправљању у социјализму и његовом значају. О свему расправља на интересантан и углавном нестандардан начин. Његове синтезе су својеврсне и заслужују посебну пажњу.

5. *Терминологија.* Посебну пажњу у Социологији права проф. Леградића изазива терминологија. Она понекад збуњује. Будући често оригинална и неуобичајена, може да буде узрок несхватања идеја које изражава. Зато је за онога ко солидно не познаје проблеме којим се проф. Леградић бави и ко није суочаван са његовим ранијим радовима у којима се такође среће у овом делу употребљена терминологија, веома тешко да прати његово излагање. Необична терминологија као и повезивање правног, социолошког и економског аспекта посматрања феномена права — што такође одудара од уобичајеног начина посматрања и излагања права, одвраћа од дела читаоца навиклог на стандардан начин расправљања о праву. Термине, као: квазисвојина, квазивласник, квазикапиталист, квазипрофит, метаморфозно и коегзистентно кретање својине, антиметаморфозно, интеруптивно и репулсивно кршење закона вредности, својинска самовласт и многе друге треба добро савладати ако се Социологија права проф. Леградића стварно жели да проучи.

Својеврсна терминологија коју проф. Леградић употребљава у свом излагању подобна је углавном за теоријско расправљање и објашњавање појединих правних, социолошких и економских појава. Велики је знак питања да ли би неки од термина могао да буде употребљен у позитивном законодавству. Чини нам се, бар на први поглед, да за то неки термини апсолутно нису подобни (на пример, термини: квазисвојина, квазивластник, квазикапиталист).

6. Посматрана у целини, Социологија права проф. Леградића представља интересантно правно-социолошко-економско дело. Али, у њему, чини нам се, има више права и економије него социологије. Теорија права развијана је на начин који веома одступа од уобичајеног. Осим раније наведених карактеристика, у делу нема формалних дефиниција, што је иначе уобичајено у научним делима, и проф. Леградић се изричито изјашњава против њих као начина научног сазнања и поставља развојне, дијалектичке дефиниције, као што је, на пример, дефиниција права као негације негације морала или дефиниција државе као негације негације права, итд.

С обзиром на својеврстан начин посматрања правних, економских и социолошких појава, као и полазне поставке и изведене опште и посебне закључке, Социологија права проф. Леградића представља дело с којим се треба упознати без обзира колико се с њим слажемо. То је дело којем не недостају свеже мисли и идеје. Оно у основи у нас представља даљи развој правца који су у Совјетском Савезу неговали Пашуканис и Стучка, а који у нас, поред проф. Леградића, негује особито др Андрија Гамс, проф. Правног факултета у Београду (чини нам се да овом сврставању аутора у исту правну школу не смета у овом моменту то што међу њима постоје размимоилажења по појединим питањима). Од овог правца треба узети знатан број мисли и закључака за изградњу марксистичке теорије права. Чак и ако се не прихвата закон вредности као општи објективни закон развитка друштва и његово стављање у основ развоја свег права, како је то учинио проф. Леградић, ипак као вредност остају оне бројне анализе и синтезе које су везане за периоде неспорне доминације робне привреде.

Социологија права проф. Леградића распиње се између карактера моногарфије и универзитетског уџбеника. Због тога су у њој били неминовни извесни компромиси (на пример, излагање о социјалном осигурању и о правној норми), без чега би се могло кад би дело имало само карактер монографије. Међутим, то је педагошки проблем и на њега се не бисмо освртали да дело не служи и као универзитетски уџбеник. Треба очекивати да ће проф. Леградић у наредним издањима своје Социологије права ускладити овај раскорак.

Уобличавајући своју Социологију права, проф. Леградић се морао наћи пред мноштвом тешкоћа. Пре свега требало је савладати огроман историјско-временски распон у коме се право развијало, обрадити огроман материјал који историја права има иза себе, водити рачуна о позитивном праву, узети у обзир постојећа достигнућа правне, економске и социолошке науке, одвојити битно од небитног у развоју права и на бази битног

извући закључке. Ове и друге тешкоће претежно су успешно савладане. Међутим, на појединим местима срећу се извесна симплифицирања појава и догађаја — што је умесно приметио Фуад Мухић, местимична пренаглашеност деловања закона вредности, затим недовољна углађеност текста, понављања већ реченог и други недостаци мање природе. Но све то у основи не умањује значај који ова књига има по многим својим особинама. Она заслужује да се на њу осврћу научни радници у области друштвених наука, особито правници, социолози и економисти.

Др Живомир С. Ђорђевић

О ЈЕДНОМ СХВАТАЊУ ЗАКОНА ВРЕДНОСТИ

Поводом Социологије права проф. Леградаћа

Једно од најспорнијих питања економске теорије јесте питање места и улоге закона вредности, питање садржине и форме које закон вредности има у регулисању токова друштвене репродукције. Ово се у пуној мери односи и на социјалистичку економску теорију и њене одразе на привредну праксу. Природно је да се на једном месту не може дати ни приказ ни пресек најразличитијих гледишта изражених у многобројним расправама. На овом месту ограничићемо се на схватање закона вредности које заступа проф. др Рудолф Леградаћ у својој књизи „Социологија права“ (1), јер је то схватање, по нашем мишљењу, атипично.

Не сматрајући себе довољно квалификованим и компетентним за потпунију и адекватнију оцену поменути књиге са различитих аспеката, мислимо да је аутор, када је већ себи ставио у задатак да друштвени развитак објасни историјски, имајући у виду различите аспекте тога развитка, морао неке основне економске законе, економске односе, категорије и феномене прецизније и систематичније да одреди.

Пошто су и економски закони један од облика закона друштвеног развитка, то је веома тешко концизно, експлицитно и кондизовано објаснити суштину и једних и других, а посебно њихове компликоване узајамне односе схваћене у динамичком процесу превазилажења, укидања и мењања. Уместо да кроз објашњење општих социолошких закона друштвеног развитка утврди и одреди место економских закона као закона друштвене основе који су према томе примарни и одређујући за законе друштвене надградње, аутор је, по нашем мишљењу, учинио покушај уклапања економских закона у опште социолошке законе, иако не поричемо чињеницу да је аутор при том дао примат економским законима. Тако нпр. аутор пише: „Опћи закон развитка друштва кога је открио Маркс,

(1) Леградаћ, др Рудолф: *Социологија права*, Београд, Савремена администрација 1965. г.